

Local Wisdom and Conflict Management

Sudarat Rattanapong

Lecturer, Department of Public Administration, Faculty of Social Science,
Pibulsongkram Rajabhat University

Abstract

The aim of this study is to examine local wisdom as a tool for managing conflicts. The study employed a documentary research design. Results showed that local wisdom has been used as a tool for managing conflicts for a long time in both Thailand and abroad. This tool can be used to manage conflicts in many levels, such as interpersonal conflicts in terms of religion, beliefs in supernatural power, culture, tradition, ways of life etc. At present, local wisdom takes an important role as a tool to manage conflicts between the public sector and people who get involved in community rights issues. Localization is regarded as a problem for country development, and the government focus on underdevelopment for materials in the rural areas and do not pay as much attention to the impacts on ways of life of local people. Therefore, it is necessary for public administrators to take into consideration the variation of local wisdom in different communities and the fact that different local wisdom leads to different conflict management processes. Local wisdom has cohesive power to connect people, shape their thought and beliefs, and can solve conflicts in every level. Hence, the public and private sectors should apply local wisdom as a tool to solve conflicts in order to achieve organizational objectives and preserve the ways of life of local communities.

Keyword: Local Wisdom, Conflict Management

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความขัดแย้ง

สุภารัตน์ รัตนพงษ์

อาจารย์ประจำหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต โครงการจัดตั้งคณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในฐานะของเครื่องมือที่ใช้ในการจัดการความขัดแย้งเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการศึกษาจากเอกสาร (Documentary research) ผลการศึกษา พบว่า ภูมิปัญญาเป็นเครื่องมือในการจัดการความขัดแย้งที่มีมายาวนานทั้งในต่างประเทศและในประเทศไทย ซึ่งสามารถใช้ในการจัดการความขัดแย้งได้ในหลายระดับ เช่น ระดับระหว่างบุคคล ระดับกลุ่ม เป็นต้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นแฝงอยู่ในรูปแบบของศาสนา ความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต เป็นต้น ในปัจจุบัน ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีส่วนสำคัญในการจัดการความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานภาครัฐและประชาชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับประเด็นของสิทธิชุมชน (Community Rights) ซึ่งความเป็นท้องถิ่นมักจะถูกมองว่าเป็นปัญหาต่อการพัฒนาประเทศ รัฐมองความไม่พัฒนาทางด้านวัตถุของท้องถิ่นจนลืมสนใจผลกระทบที่จะเกิดกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่การบริหารจัดการภาครัฐจะต้องพิจารณาถึงภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งในแต่ละพื้นที่ต่างก็มีระบบภูมิปัญญาและอัตลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่นที่แตกต่างกันไป ส่งผลให้กระบวนการในการจัดการความขัดแย้งแตกต่างกันออกไปด้วย ปฏิเสธไม่ได้ว่าภูมิปัญญามีพลังในการยึดโยงบุคคลให้เกิดความคิดความเชื่อที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน และสามารถแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ในทุกระดับ ดังนั้น บทความนี้จึงต้องการนำเสนอความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หน่วยงานภาครัฐและเอกชนควรนำไปใช้ในการแก้ไขความขัดแย้ง เพื่อให้การดำเนินงานขององค์กรบรรลุวัตถุประสงค์และสามารถบริหารจัดการโดยไม่กระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน

คำสำคัญ : ภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการความขัดแย้ง

บทนำ

ความขัดแย้งเป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติของมนุษย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อใดก็ตามที่มีผู้คนอาศัยอยู่และทำงานร่วมกันสามารถก่อให้เกิดความขัดแย้งได้ทุกเมื่อ หรืออาจเกิดจากความตึงเครียดทางสังคมที่มีอยู่ แหล่งที่มาของความขัดแย้งอาจสะท้อนให้เห็นถึงความอ่อนแอของสังคมที่รุนแรงมากขึ้นในปัจจุบัน สิ่งที่สำคัญคือเราจะต้องทำความเข้าใจว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่ดีหรือไม่ดี และจะจัดการความขัดแย้งลงโดยกระทบต่อผู้อื่นน้อยที่สุดได้อย่างไร แม้ว่าในความเป็นจริง การปรากฏตัวของความขัดแย้งบ่อยครั้งที่ส่งผลสะท้อนในเชิงลบ การตอบสนองและความคาดหวังในการแก้ไขปัญหาสำหรับแต่ละคนคือการเรียนรู้วิธีการตอบสนองต่อการจัดการกับความขัดแย้งอย่างสร้างสรรค์เพื่อให้ สามารถแก้ปัญหาได้อย่างถูกต้อง

ในปัจจุบันสังคมมีความซับซ้อนและความหลากหลายทางวัฒนธรรม เชื้อชาติ ชาติพันธุ์รวมไปถึงศาสนาที่ต่างกัน ในแต่ละสังคมเกิดปัญหาและการจัดการความขัดแย้งที่แตกต่างกันออกไป แต่สิ่งที่เป็น "ภูมิปัญญาท้องถิ่น" เป็นทุนทางสังคม (Social Capital) อย่างหนึ่งที่มีอยู่ในแต่ละสังคมมาอย่างช้านาน ภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการความขัดแย้งเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (อภิญา ดิสสะมาน, 2558) มากกว่าการใช้กฎหมาย เพื่อป้องกันการเกิดวิกฤตคดีศาล คนล้นคุก ซึ่งการใช้กระบวนการยุติธรรมในการยุติความขัดแย้งส่งผลเสียต่อความสัมพันธ์ของคู่กรณี สูญเสียทั้งเวลาและทรัพย์สินกว่าปัญหาความขัดแย้งจะคลี่คลายลงได้ ซึ่งได้มีนักวิชาการได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้หลายท่าน ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom หรือ Indigenous Knowledge) เป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพและวัฒนธรรมทางปฏิบัติสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมเป็นความรู้ของชุมชน กลุ่มคนต่าง ๆ ที่ได้สั่งสมมา สืบทอดและพัฒนามาเป็นเวลานานร้อยพันปี ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะที่ใกล้เคียงกับองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์คือเป็นองค์ความรู้ที่ได้ผ่านการพิสูจน์ทดลองและผ่านกระบวนการคิดสรรปรับปรุงและพัฒนาความคิดอย่างเป็นระบบมาแล้ว แต่ภูมิปัญญาท้องถิ่นต่างจากความรู้ทางวิทยาศาสตร์ตรงที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะเจาะจงเฉพาะท้องถิ่น (สุกานดา เชื้อสุวรรณ และคณะ, 2550) ในอีกมิติหนึ่ง ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิต ผ่านกระบวนการศึกษา สังเกตคิดวิเคราะห์จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลาย ๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาเป็นศาสตร์ เฉพาะสาขาวิชาต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา (กระทรวงศึกษาธิการ, 2539) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชนและในการตัวของผู้อยู่เอง หากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษา และนำมาใช้ ก็จะเป็นที่รู้จักกันเกิดการยอมรับ ถ่ายทอด และพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้ ภูมิปัญญาจึงเป็นสิ่งที่ชาวบ้านในพื้นที่ชุมชนคิดค้นขึ้นเองและนำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นเทคนิควิธีการ เป็นองค์ความรู้ของชาวบ้านทั้งทางกว้างและทางลึกที่ชาวบ้าน คิดเอง ทำเอง เพื่อแก้ปัญหามาตั้งแต่สมัยอดีต โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัยความเหมือนกัน (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2554) ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงเป็นองค์ความรู้ และเทคนิคที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาและการตัดสินใจ ซึ่งได้สืบทอดและเชื่อมโยงมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศร รามาธิบดี จักรีนฤพดินทร์ สยามมินทราธิราช บรมนาถ บพิตร ทรงดำรัสว่า “ประชาชนนั้นแหละเขามีความรู้เขาทำงานมาหลายชั่วคนแล้ว เขาทำงานอย่างดี เขามีความเฉลียวฉลาด เขารู้ว่าตรงไหนควรทำกรรม เขารู้ว่าที่ไหนควรจะทำกรรมไว้ แต่ที่เสียก็เพราะพวกที่ไม่รู้เรื่อง ไม่ได้ทำมานานแล้ว เลยทำให้ลืมไปว่า ชีวิตมันเป็นไปได้โดยการทำความดีที่ถูกต้อง” พระราชดำรัสสะท้อนให้เห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นพื้นฐาน การประกอบอาชีพ และเป็นรากฐานการพัฒนาที่เริ่มจากการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเองการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และการพัฒนาที่เกิดจากการผสมผสานองค์ความรู้สากลบนฐานภูมิปัญญาเดิม เพื่อเกิดเป็นภูมิปัญญาใหม่ที่เหมาะสมกับยุคสมัย

ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงบทบาทสำคัญในการเข้ามามีส่วนในการแก้ไขความขัดแย้ง และเป็นสิ่งที่ชุมชนพึงปรารถนาและเต็มใจในการมีส่วนร่วม (อาทิตย์ บุคตาตวง, 2554) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นกระบวนการทางความคิดที่ชาวบ้านคิดขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหา เป็นความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านที่ได้รับการถ่ายทอดสั่งสมกันมานาน นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงแบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่าผ่านการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลเวลาจนเกิดเป็นความรู้ที่เกิดจากทักษะ ความเชื่อ และพฤติกรรม ประสบการณ์จริงในการดำเนินชีวิตของบุคคลในแต่ละท้องถิ่น ผ่านกระบวนการสังเกต ติดตาม ลงมือปฏิบัติ ลองผิดลองถูก วิเคราะห์ แก้ไข จนเกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ เพื่อปรับใช้กับชีวิตและเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ภูมิปัญญา เป็นองค์ความรู้ ทักษะต่าง ๆ และประสบการณ์ของมนุษย์ ผ่านการลองผิดลองถูก เป็นสิ่งที่สั่งสมมาตั้งแต่อดีต โดยผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์จนตกผลึกเป็นองค์ความรู้ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ โดยในแต่ละสังคมแต่ละชุมชนจะมีภูมิปัญญา โดยรุ่ง แก้วแดง (2543) กล่าวว่า ภูมิปัญญาไทยได้ช่วยสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่น สร้างศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิแก่คนไทย ทำให้บรรพบุรุษของเราได้ดำรงชีวิตอยู่บนผืนแผ่นดินนี้มาอย่างสงบสุขเป็นเวลายาวนาน แม้ว่าภูมิปัญญาส่วนหนึ่งจะสูญหายไป แต่ยังมีบางส่วนหลงเหลือเป็นมรดกอันล้ำค่าอยู่คู่กับสังคมไทยมาโดยตลอด เช่นเดียวกับประกอบ ใจมั่น (2539) ก็ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ ช่วยให้สมาชิกในชุมชน หมู่บ้าน ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข อีกทั้งสร้างความสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติแวดล้อมให้อยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขผู้คนดำรงตนและปรับเปลี่ยนทันต่อความเปลี่ยนแปลง และผลกระทบอันเกิดจากสังคมภายนอก นอกจากนี้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นประโยชน์ต่อการทำงานพัฒนาชนบทของเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่างๆ เพื่อที่จะได้กำหนดท่าทีการทำงานให้กลมกลืนกับชาวบ้านมากยิ่งขึ้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นถือว่าเป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่า เช่น ตำรายา ประเพณีต่าง ๆ ทำให้ไม่เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไป สามารถแบ่งออกเป็น 7 ด้าน (จำนงค์ แรกพินิจ, 2552) ได้แก่

- 1) เป็นรวมที่เกี่ยวกับองค์ความรู้ เทคนิค และมีพลังในสังคมปัจจุบัน
- 2) แสดงระหว่างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
- 3) เป็นองค์รวม หรือเชื่อมโยงกิจกรรมทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต
- 4) เป็นเรื่องของการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชน และสังคม
- 5) เป็นแกนหลักหรือกระบวนการทัศนในการมองชีวิต และเป็นพื้นฐานความรู้ในเรื่องต่างๆ
- 6) มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อปรับสมดุลในการพัฒนาทางสังคมตลอดเวลา
- 7) มีลักษณะเฉพาะหรือเอกลักษณ์ในตัวเอง

ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นเกิดจากการสืบสาน ถ่ายทอด และสืบทอดประสบการณ์จากรุ่นถึงรุ่นเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สั่งสมกันมาเป็นเวลานาน ถ้าถูกละเลย ขาดการยอมรับ และถูกทำลายลง ก็สูญหายไป ไร้ซึ่งภูมิปัญญาของตนเอง ทำให้คนในท้องถิ่นไม่มีศักดิ์ศรี ขาดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งสำคัญ ในกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีการปะทะทางวัฒนธรรม (clash of civilization) ทั้งกระแสการใช้ชีวิตและการบริโภคตามกระแสนิยมของชาติตะวันตก เช่น เกาหลี ญี่ปุ่น ฯลฯ ในขณะเดียวกันก็เข้ามาปะทะกับกระแสวัฒนธรรมตะวันตกในเรื่องของการบริโภควัตถุนิยม การแพทย์ การศึกษา เช่น สหรัฐอเมริกา อังกฤษ เป็นต้น ซึ่งทำให้กระแสของภูมิปัญญาท้องถิ่นไทย เลือนหายตามกาลเวลาและกระแสวัฒนธรรมใหม่ จึงกลายเป็นข้อโต้แย้งหนึ่งที่มีความน่าสนใจ คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมีมากมายหลายแขนง แต่ถูกลดคุณค่าลงด้วยเหตุผลของความล้าสมัยด้อยพัฒนาทางด้านวัตถุท่ามกลางความเจริญในยุคแห่งวิทยาการอันก้าวไกล ไม่เป็นอารยะ ปัจจัยหลายประการไม่ได้เอื้ออำนวยต่อความเจริญเติบโตของประเทศและความน่าเชื่อถือในระดับนานาชาติ คนบางกลุ่มจึงไม่ค่อยให้ความสำคัญและสืบสานกันมากนัก และยังมีข้อจำกัดของภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ มักเป็นเรื่องราวหรือกระบวนการที่สืบทอดบอกกล่าวกัน เป็นการภายในชุมชน (เทิดชาย ช่วยบำรุง, 2554) ถ่ายทอดเฉพาะชุมชน และบางพื้นที่เท่านั้น จึงเป็นที่น่าสังเกตว่า กระแสทางเลือกนี้จะช่วยลดความขัดแย้งและลดการกวัดแกว่งในวิถีชีวิตของผู้คน เกิดความราบรื่น

ในการดำเนินชีวิต ซึ่งรวมถึงการสืบทอดวัฒนธรรมหรือคุณค่าของสังคมให้ดำรงต่อไป ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถใช้ในการจัดการความขัดแย้งได้ เช่น ชุมชน หรือองค์กรเพื่อคลี่คลายความขัดแย้ง หรือเปลี่ยนความขัดแย้งเป็นพลังในเชิงบวกที่จะผลักดันชุมชนหรือองค์กรไปสู่อนาคตที่ดีกว่าในระดับจุลภาคได้ แต่ในระดับมหภาคนั้น บทบาทของภูมิปัญญาท้องถิ่นจะสามารถแก้ไขปัญหาได้หรือไม่ และภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญต่อการจัดการความขัดแย้งจริงหรือไม่

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในฐานะของเครื่องมือที่ใช้ในการจัดการความขัดแย้ง

ขอบเขตของการวิจัย

ใช้การศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารหรือการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ได้ดำเนินการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการผลงานวิจัยและบทความทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการความขัดแย้ง ทั้งเอกสารทางวิชาการประเภทต่างๆ ภายในประเทศและเอกสารทางวิชาการประเภทต่างๆจากต่างประเทศ รวมทั้ง ข้อมูลทางวิชาการที่ได้จากการสืบค้นทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์หรือทางเว็บไซต์ต่าง ๆ อันประกอบไปด้วยข้อมูลทางวิชาการ โดยศึกษาเฉพาะเอกสารที่มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความขัดแย้งทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

การวิจัยชิ้นนี้จะสะท้อนให้บุคคลทั่วไป หน่วยงานภาครัฐหรือภาคเอกชน ตระหนักถึงความสำคัญในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้น

ผลการศึกษา

จากการศึกษาจากเอกสาร พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้นทุนทางสังคมที่มีความสำคัญในมิติของการจัดการความขัดแย้ง ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบของความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม วิถีการดำรงชีวิต หรือองค์ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงสามารถใช้แก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมใดสังคมหนึ่งเป็นกระบวนการระงับข้อพิพาททางเลือกที่ใช้ในการจัดการความขัดแย้งที่สามารถ และสามารถรักษาความสัมพันธ์ของคู่กรณีไว้ได้ กล่าวคือ คู่กรณีสามารถกลับมาใช้ชีวิตปกติและสามารถพูดคุยกันได้เหมือนก่อนเกิดความขัดแย้ง ยกตัวอย่างเช่นการจัดการความขัดแย้งในระดับบุคคล กรณีการระงับข้อพิพาทที่ชาวอีสานเคยกระทำกันมาแต่โบราณ คือให้เจ้าโคตร คือผู้ใหญ่ที่ผู้คนเคารพนับถือ เป็นผู้ไกล่เกลี่ยตัดสินความผู้ใหญ่หรือเจ้าโคตรเป็นคนที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือ และรู้จักมักคุ้นกับคู่ความทั้งสองฝ่ายดี การระงับข้อพิพาทจะทำให้ได้นุ่มนวลยิ่งขึ้น ดีกว่าการใช้กฎหมายและคู่กรณีก็มีความสัมพันธ์อันดีต่อกันคงเดิม สามารถสร้างความสมานฉันท์แก่คู่กรณีได้ (อุดม บัวศรี และชอบ ดีสวนโคก, 2546) ความขัดแย้งที่มีอยู่ในทุกชุมชน รูปแบบและความรุนแรงของความขัดแย้งจะแปรผันแตกต่างกันตามสถานที่และช่วงเวลาในแต่ละชุมชน วิธีการชุมชนและสมาชิกของชุมชนตอบสนองต่อความขัดแย้งยังแตกต่างกันมาก (Alfonso Peter Castro and Kreg Ettenger, 1996) การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกคนในชุมชนยอมรับและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน จึงเป็นเรื่องง่ายต่อการยอมรับข้อตกลงต่างๆ ผ่านความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน ภูมิปัญญาจึงเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบไปด้วยคุณธรรม ทุกอย่างมีความสัมพันธ์กันตั้งแต่การทำมาหากิน การอาศัยอยู่ร่วมกันในชุมชน การปฏิบัติทางศาสนา พิธีกรรมและประเพณี ทั้งนี้ เนื่องจากองค์ความรู้เป็นคุณประโยชน์ต่อผู้คนในชุมชนมาก เมื่อชาวบ้านใช้ความรู้นั้น เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ หรือคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ องค์ความรู้เหล่านี้เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เป็นแนวทาง หลักเกณฑ์ บรรทัดฐานทางสังคมที่กำหนดวิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับ

วารสารการบริหารท้องถิ่น

ปีที่ 9 ฉบับที่ 4 (ตุลาคม - ธันวาคม 2559)

ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของครอบครัว ความสัมพันธ์กับคนอื่น ความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นต้น ต้นทุนทางสังคม ที่มีอยู่แต่เดิมจึงเป็นพลังที่มองไม่เห็นที่มีความสามารถในการจัดการปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ การจัดการความขัดแย้งเป็นการใช้ศาสตร์และศิลปะในการบริหารจัดการเพื่อให้ปัญหาได้รับการคลี่คลายโดยเร็วและเกิดผลกระทบข้างเคียงน้อยที่สุดจากการศึกษาการใช้ภูมิปัญญาในการจัดการความขัดแย้ง พบว่าเทคนิคในการใช้ภูมิปัญญาในการแก้ไขปัญหความขัดแย้งมีทักษะดังต่อไปนี้แฝงอยู่ในการจัดการความขัดแย้ง (Rachel Goldberg and Brian Blancke, 2012) ดังนี้

1. เทคนิคการฟังอย่างตั้งใจ (Active Listing) ผู้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นตั้งใจฟังสิ่งที่คู่กรณีต้องการ และมุ่งสังเกตไปทั่วอารมณ์ที่คู่กรณีต้องการจะสื่อสาร
  2. การระดมความคิด (Brain storm) ร่วมกันแลกเปลี่ยนและเสนอแนวความคิดที่เป็นประโยชน์จากองค์ความรู้ภายในท้องถิ่นต่อการแก้ไขปัญหความขัดแย้ง
  3. การสร้างความสัมพันธ์ (building Relationships) สร้างสภาพแวดล้อมที่เป็นมิตรต่อคู่กรณี เป็นฐานในการสร้างความร่วมมือ เพื่อลดการแยกตัวออกจากปัญหา
  4. การประชุม (Caucuses) คู่กรณีที่แยกตัวออกจากผู้อื่นจะเข้าร่วมการประชุมเพื่อเป็นการสื่อสารโดยตรงต่อกัน จะก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์และการสนทนาขึ้น
  5. วางกรอบใหม่ (Reframing) ระบุถึงสมมุติฐานหลักและสิ่งที่เป็นทางเลือกในการแก้ไขความขัดแย้งเพื่อหาภูมิปัญญาในการแก้ไขความขัดแย้ง
  6. บทบาทสมมุติ (Role-plays) ให้คู่กรณีแสดงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อดูความคิดและอารมณ์ของเขา โดยต้องกำชับว่าเป็นบทบาทสมมุติเท่านั้นไม่ใช้การแสดงความหยาบคายหรือคุกคามผู้อื่น เช่น การเป็นร่างทรง หรือการแสดงออกในประเพณี วัฒนธรรม เป็นต้น
  7. การจัดลำดับ (stacking) สร้างลำดับเหตุการณ์การเชื่อมโยงเข้ากับภูมิปัญญา เพื่อให้ทุกคนที่ต้องการออกความเห็น มีโอกาสที่จะพูด ทำให้เขารู้ว่าข้อมูลที่เขาให้มามีค่าและมีความสำคัญ
- ซึ่งการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความขัดแย้งนั้น มีหลักฐานชี้ให้เห็นทั้งเอกสารต่างประเทศและภายในประเทศ ซึ่งสามารถถอดบทเรียนได้ ดังประเด็นต่อไปนี้

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความขัดแย้งในต่างประเทศ

จากการศึกษาเอกสารและการวิจัยจากต่างประเทศ พบว่า ในต่างประเทศมักนิยมใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นประเภทด้านปรัชญาและความเชื่อ ที่มีแฝงอยู่ในศาสนาและรูปแบบของอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งส่งผลต่อระบบความคิด ความเชื่อของผู้คนในชุมชน ซึ่งมีการใช้ภูมิปัญญาในการแก้ไขปัญหความขัดแย้งทั้งในระดับจุลภาคและระดับมหภาค การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความขัดแย้งไม่ได้มีในประเทศไทยเท่านั้น ในต่างประเทศก็ให้ความสำคัญกับการใช้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นเครื่องมือในการจัดการความขัดแย้งในการจัดการความขัดแย้งความขัดแย้งสอนถึงวิธีการใช้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นโบราณผ่านสัญลักษณ์นันทนพื้นบ้านและคลาสสิกโบราณ เช่น ดาราศาสตร์ และภวศาสตร์ (ปรัชญาที่เกิดขึ้นจากการสนทนาระหว่าง พระกฤษณะ กับ เจ้าชายอรชุน ในระหว่างการเข้าสู่สนามรบ) ทักษะความขัดแย้งพบได้ทั่วโลก โดยแฝงอยู่ในประเพณีสำคัญทางศาสนาและประเพณีของชนพื้นเมืองผสมผสานกับกระบวนการทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่และทฤษฎีการแก้ปัญหความขัดแย้ง วิธีแก้ความขัดแย้งข้ามวัฒนธรรมต้องแก้ด้วยวัฒนธรรม แม้กระทั่งเกร็ดเล็กเกร็ดน้อยจากประเพณีพื้นเมือง ศาสนาและนันทนพื้นบ้านถูกนำมาใช้ในการจัดการความขัดแย้งได้อย่างมีประสิทธิภาพ

มานีชา อิลานยา เจลลามัน (Mneeshla Ilanya Gelleman, 2007) ได้กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นมือที่มองไม่เห็นในการจัดการความขัดแย้ง ภูมิปัญญาที่มีมาอย่างต่อเนื่องการพัฒนาตัวกรองที่มีชีวิตชีวาที่สร้างอยู่

มุมมองและความคิดเรื่องเวลาและควบคุมการโต้ตอบทางสังคมผ่านการใช้ร่วมกันทางสังคม บรรทัดฐานและค่านิยมที่สร้าง เหล่านี้ความเข้าใจร่วมกันในรูปแบบการเชื่อมต่อระหว่างคนและกลไกสังคมเป็นการสื่อสารเข้าใจและการมีปฏิสัมพันธ์ ภาษา อวัจนภาษา พิธีกรรมและเป็นสัญลักษณ์ ในการเจรจาต่อรอง ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ การดำเนินงานผ่านรูปแบบที่แตกต่างกันของการสื่อสาร รูปแบบทางวาจาและอวัจนภาษาที่แตกต่างกันในการแสดงออกของข้อมูลวิธีการจัดระเบียบและความสัมพันธ์กับเวลาและพื้นที่เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ความแตกต่างของภูมิปัญญาสามารถแปลเป็นคำจำกัดความที่ไม่เหมือนกัน ปัญหาที่เกิดขึ้นมักจะเกิดขึ้นกับความคิดที่เฉพาะเจาะจงมากเช่นความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันซึ่งการเจรจา ภูมิปัญญาสำคัญอย่างยิ่งต่อกระบวนการเจรจาต่อรองที่ประสบความสำเร็จ

ยิ่งไปกว่านั้น ในทวีปยุโรป คัมภีร์ไบเบิล ถือเป็นภูมิปัญญาอย่างหนึ่งสำหรับผู้ที่ยึดถือศาสนาคริสต์ คัมภีร์ไบเบิลมีการถ่ายทอดและสืบทอดต่อกันมาเป็นระยะเวลานาน ถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมในการจัดการความขัดแย้งซึ่งถูกบันทึกผ่านบทกวีในคัมภีร์ไบเบิลไว้อย่างมากมาย เพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างบุคคล และความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคน (Rabbi Barry Rubin, 2016) เช่น

"James 1:19 Know this, my beloved brothers: let every person be quick to hear, slow to speak, slow to anger"

"รู้เช่นนั้นแล้ว ฟังอย่างช้าๆ ทำให้ทุกคนได้ยินอย่างรวดเร็ว พูดให้ช้าลง และโกรธให้น้อยลง"

"Proverbs 15:1 A soft answer turns away wrath, but a harsh word stirs up anger."

"คำตอบที่อ่อนโยนจะให้ความโกรธแค้นหมดสิ้นไปแต่คำพูดที่หยาบคายจะกระตุ้นความโกรธให้เพิ่มมากขึ้น"

ในแง่มุมของการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อจัดการความขัดแย้งในระดับมหภาคนั้น หากพิจารณาจากวิถีดั้งเดิมของชาวคริสเตียน ถูกปลูกฝังให้รักศัตรูเหมือนรักตนเอง มาร์ตินลูเธอร์ คิง จูเนียร์ นักศาสนาจารย์และนักต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชน ชาวอเมริกัน เรียกร้องสิทธิแรงงาน ใช้สโลแกน "ฉันเป็นมนุษย์" เชื่อว่า ความจริงที่มนุษย์ทุกคนสมควรได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกันตามกฎหมาย ทุกคนสมควรที่จะได้รับการเคารพ ซึ่งกลายเป็นแนวคิดสำหรับการต่อสู้และเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมในช่วงเวลานั้น อีกตัวอย่างหนึ่งที่รู้จักกันเป็นอย่างดี คือ มหาตมะคานธี ผู้นำและนักการเมืองที่มีชื่อเสียงชาวอินเดียและเคร่งในศาสนาฮินดู ประสบความสำเร็จในการจัดการความขัดแย้งบนพื้นฐานของการต่อสู้แบบสันติวิธี ด้วยการชักจูงในการใช้ภูมิปัญญาแฝงอยู่ในศาสนาของชาวฮินดู นำประชาชนอินเดียทั้งประเทศต่อสู้กับอังกฤษที่มีอำนาจในขณะนั้นได้สำเร็จ ด้วยวิธีการที่เรียกว่าสันติวิธี ใช้หลักอหิงสา จนสามารถเรียกร้องเอกราชกลับคืนสู่ประเทศและศักดิ์ศรีกลับคืนสู่ประชาชน คานธีมีความเชื่อมั่นในมนุษยชาติ ว่ามนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะเป็นคนดีหรือคนเลว หากได้รับการปฏิบัติอย่างถูกต้องแล้วก็จะกลายเป็นคนดีขึ้นมาได้ทุกคนไม่มีข้อยกเว้น โดยใช้ความเกรงกลัวและละอายต่อความผิดบาปในการทรมานตนเอง ด้วยวิธีการของ "สัตยาเคราะห์" (Satyagraha) การยอมทนทุกข์เพื่อชำระจิตใจของตนเองและเปลี่ยนจิตใจของผู้ที่ทำผิด คานธีได้อดอาหารนับหลายครั้งในชีวิต เมื่อเห็นผู้ร่วมงานใช้วิธีการรุนแรงหรือกระทำผิด ด้วยความเสียสละและการยอมทนทุกข์ของคานธี ผู้กระทำผิดได้สำนึกกลับตัวเสียใหม่ คานธีถือว่า การอดอาหารเป็นการชำระจิตใจของตนเองให้บริสุทธิ์ และเป็นการชำระจิตสำนึกของส่วนรวมให้บริสุทธิ์ด้วย (Deidre Combs, 2004) มาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์ และคานธีต่างก็ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นแฝงที่มีอยู่ในศาสนาในการจัดการความขัดแย้ง อีกนัยหนึ่งก็คือ การใช้ศาสตร์ทางคติชนวิทยา (Folklore) ซึ่งเป็นแบบแผนการแสดงออกทางความคิดความเชื่อของชาวบ้านในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ดนตรี ตำนาน ความเชื่อ สุภาษิต คำพังเพย คติพจน์ นิทาน เรื่องเล่า เป็นต้น คำว่า Folklore เริ่มใช้ในปี ค.ศ. 1846 โดย วิลเลียม โธมัส หมายถึง นิยายของชาวบ้าน โดยทั่วไปคติชาวบ้านจะใช้การแสดงออกทางภาษาซึ่งแฝงด้วย

ความเชื่อทางศาสนา (Georges, Robert A., 1995) มีการเล่าแบบปากต่อปากจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง นอกจากนี้ทั้งสองยังมีแนวคิดที่คล้ายคลึงกัน คือ เชื่อว่าทุกคนมีความเท่าเทียมกันแม้ความคิดเห็นจะแตกต่างกัน

หากกล่าวถึงเรื่องของคติชนวิทยา ก็ต้องกล่าวถึงศาสนาอิสลามในประเทศอินโดนีเซีย อย่างพื้นที่ท่องเที่ยว เช่น บาหลิ เป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นในการนับถือศาสนาฮินดู พิธีกรรมต่าง ๆ กระทำขึ้นเพื่อบูชาเทพเจ้าสำคัญ 3 องค์ คือ พระพรหมในฐานะผู้สร้าง พระศิวะในฐานะผู้ทำลาย และพระวิษณุในฐานะผู้ปกป้องโลก ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากบริบทแวดล้อมเช่น สถานที่ราชการ และชื่ออาคารต่าง ๆ ส่วนใหญ่มีสัญลักษณ์เป็นครุฑ หรือ การูตา (Garuda) เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่า ชาวบาหลิให้ความสำคัญกับพระวิษณุเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากครุฑคือพาหนะของพระวิษณุ (ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์ เจริญเมือง, 2547) ชาวบาหลิดำรงชีวิตบนฐานความเชื่อที่เรียกว่า “ตรีตรรกนะ” คือความเชื่อในความสัมพันธ์ของสามสิ่ง คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า โดยมนุษย์ต้องมีความศรัทธาในพระเจ้า มีการเซ่นไหว้ทั้งที่บ้านและวัดวิษณุ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เนื่องจากความเชื่อที่ว่ามนุษย์มีที่มาจากพระพรหมองค์เดียวกัน ซึ่งเทพเจ้านี้เป็นค่านิยมหลัก (Core Value) ที่ยึดโยงผู้คนให้อยู่กันด้วยความสงบเรียบร้อย ดังนั้น มนุษย์ทุกคนจึงเป็นพี่น้องกันวิษณุ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม เนื่องจากเชื่อว่าทุกหนทุกแห่งไม่ว่าจะเป็นภูเขา แม่น้ำ ต้นไม้ และที่ใดก็ตามจะมีเทพประจำอยู่ทุกจุด มนุษย์จึงไม่ควรถาทำลายทรัพยากรสิ่งแวดล้อม (ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์ เจริญเมือง, 2547) ด้วยเหตุนี้ พระเจ้า มนุษย์ และสิ่งแวดล้อมคือหนึ่งเดียวกัน จึงจำเป็นต้องสงวนรักษาทรัพยากรเหล่านี้ไว้ หากมนุษย์ทำลายผู้อื่นหรือทำลายสิ่งแวดล้อมก็เท่ากับว่าทำลายตนเอง นอกจากนี้ยังเชื่อว่า มนุษย์อยู่ระหว่างความดีกับความชั่ว การดำเนินชีวิตจึงเป็นไปเพื่อทำให้ความดีกับความชั่วเกิดความสมดุล ไม่ให้ความชั่วเข้าครอบงำ ด้วยเหตุนี้จึงเกิด “พิธีตะโบฟัน” ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ ทำพิธีกรรมกับเด็กเพื่อตัดเชื้อไวรัสของความชั่วร้ายไม่ให้เข้าครอบงำการกระทำของเด็กวิษณุ ซึ่งพิธีกรรมความเชื่อนี้สามารถลดปัญหาความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับความต้องการทรัพยากรธรรมชาติได้

ในประเทศเนปาลมีภูมิปัญญาท้องถิ่นทางพิธีกรรมที่ทำการฆ่าสัตว์เพื่อบูชาขัณธุหรือที่เรียกว่า เทศกาลกาดิมายิ (Gadhimai festival) เป็นพิธีกรรมโบราณที่มีความผูกพันกันตามความเชื่อในด้านศาสนาของผู้คนแต่ละมุมโลก มีลักษณะทางพิธีบูชาขัณธุ เจ้าแม่กาธิมัย ซึ่งจัดขึ้นทุก 5 ปี มีต้นกำเนิดมาจากชายที่ชื่อ บากวัน ชาอูดาหรี เจ้าของบ้านในระบอบศักดินา ซึ่งถูกจองจำอยู่ในบ้อมมัทวันบุรี เมื่อราว 260 ปีก่อน ในระหว่างที่ถูกจองจำนั้นเองเขาเกิดฝันว่า เจ้าแม่กาธิมัย ได้มาโปรด และทุกปัญหาที่เกิดขึ้นกับตัวเขาจะได้รับการแก้ไขหากทำการบูชาเจ้าแม่กาธิมัย ด้วยโลหิต จากนั้นเมื่อชายคนดังกล่าวเป็นอิสระ บากวัน ก็ได้ไปขอคำปรึกษาจากผู้หยั่งรู้ในหมู่บ้าน ก่อนจะจัดพิธีบูชาขัณธุด้วยโลหิตขึ้น ด้วยการกรีดนำเลือดจาก 5 ส่วนในร่างกายของตัวเองมาบูชา เจ้าแม่กาธิมัย โดยว่ากันว่าขณะทำพิธีนั้นได้เกิดปรากฏแสงไฟอยู่ภายในไหใบหนึ่งด้วย ในเมืองปาริยะปุระ ภายใน 2 วันแรกของเทศกาล แพะ หมู ไก่ หนู รวมถึงนกพิราบ จะถูกสังหารด้วยการกรีดเลือดให้ไหลออกมาจากร่างกาย จากนั้นผู้ทำพิธีก็จะนำควายแม่น้ำเพศผู้จำนวนมากออกมาไถยังลานกว้าง ก่อนจะเริ่มใช้มีดแทงตามส่วนต่าง ๆ ที่ร่างกายของสัตว์เหล่านี้ ก่อนจะปลิดชีพพวกมันทีละตัว โดยประมาณว่ามีสัตว์น้อยใหญ่ที่ถูกสังเวยในพิธีดังกล่าวรวม 250,000 ตัว ขณะที่พิธีกรรมครั้งล่าสุดในเดือนพฤศจิกายน 2557 มีการสังเวยสัตว์น้อย-ใหญ่กว่า 500,000 ชีวิต ที่มีการนองเลือดมากที่สุดในโลก ชาวบ้านยังคงมีความเชื่ออย่างเหนียวแน่น เกรงกลัวต่อภัยและความขัดแย้งอันไม่สงบที่จะเกิดขึ้นในพื้นที่ และปฏิเสธที่จะยกเลิกพิธีกรรมดังกล่าวด้วยความเกรงกลัวในอำนาจของเจ้าแม่กาธิมัย (Robert C. Jones, 2015)

สำหรับความขัดแย้งในระดับจุลภาค เช่น ความขัดแย้งระหว่างบุคคล นักวิชาการในต่างประเทศ เริ่มให้ความสนใจเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เข้ามาบทบาทในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในชีวิตประจำวันเพิ่มขึ้น Ute Kunzmann (2010) นักจิตวิทยาชาวเยอรมัน เชื่อว่าภูมิปัญญามีความเกี่ยวข้องกับความรู้อย่างดีและพฤติกรรมของมนุษย์ เมื่อเกิดความขัดแย้งทางสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่นถูกนำมาใช้ในการจัดการความขัดแย้งตั้งแต่อดีตกาล แนวคิดปรัชญาคลาสสิก (Classical philosophical conceptions) เน้นย้ำถึงการเชื่อมโยงภูมิปัญญา

ท้องถิ่นกับการแก้ปัญหาความขัดแย้งโดยการใช้ความคิดสร้างสรรค์ผสมผสานความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่มีความขัดแย้งในระดับรุนแรง ผลการวิจัยของ Kunzmann พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นประโยชน์ในการจัดการกับความขัดแย้งในสังคมได้ ซึ่ง Kunzmann ได้ให้คำแนะนำที่มีความขัดแย้งระดับรุนแรงพูดคุยกันเรื่องความขัดแย้งในชีวิตการทำงานของพวกเขา จากนั้นจึงใช้ Berlin Wisdom Paradigm เป็นเครื่องมือในการจัดการความขัดแย้งความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ประกอบด้วย 5 ปัจจัย ได้แก่ คุณค่าความรู้เกี่ยวกับความจริงของชีวิต คุณค่าความรู้เกี่ยวกับขั้นตอนของชีวิต อายุขัยของการมีชีวิต คุณค่าของความสัมพันธ์ และการจัดลำดับความสำคัญของชีวิต ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่เป็นวงจรการใช้ชีวิตหรือวิถี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้คุณธรรมเห็นถึงสถานการณ์อันเลวร้ายที่เกิดขึ้นและผลกระทบจากความขัดแย้ง ตระหนักถึงการมีชีวิตส่งผลภูมิปัญญาสามารถจัดการความขัดแย้งที่รุนแรงในความสัมพันธ์ระดับบุคคล (Interpersonal) ได้อย่างประสบความสำเร็จ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความขัดแย้งในประเทศไทย

ในประเทศไทย ได้เริ่มนำการจัดการความขัดแย้งแบบตะวันตกมาใช้ในการไกล่เกลี่ยก่อนดำเนินกระบวนการยุติธรรม จากสถิติการไกล่เกลี่ยการบังคับคดีแพ่ง ในเดือนกรกฎาคม ปีงบประมาณ 2559 พบว่า อัตราการไกล่เกลี่ย 2,191 เรื่อง ไกล่เกลี่ยสำเร็จ 1,839 เรื่อง คิดเป็นร้อยละ 83.89 (กรมบังคับคดี, 2559) ซึ่งในบางคดีนั้นไม่สามารถใช้วิธีการเจรจาไกล่เกลี่ยด้วยคนกลาง (Mediator) หรือวิธีทางกฎหมายได้สำเร็จ การบริหารจัดการภาครัฐในปัจจุบัน จึงเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมในภาคประชาชนเข้ามามีบทบาทมากขึ้น รัฐจึงจำเป็นต้อง "ฟังประชาชน" ว่าชาวบ้านในพื้นที่นั้น แต่เดิมในอดีตมีวิธีการบริหารจัดการปัญหาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและบริบทของพื้นที่อย่างไร การตระหนักถึงเสียงสะท้อน ความรู้และความรู้สึกของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ย่อมมีความสำคัญ ซึ่งมีติของภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการจัดการความขัดแย้งอยู่มากในสังคมไทย

ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในช่วงที่กระแสวิพากษ์วิจารณ์ทิศทางการพัฒนาประเทศกำลังแพร่หลายในสังคมไทย หรือเมื่อประมาณ 20 กว่าปีที่ผ่านมา ผลจากการปะทะกันทางวัฒนธรรมกระแสใหม่ที่ได้รับมาจากต่างประเทศและกระแสการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ช่วยให้สังคมไทยมีโอกาสมหาบทวนแนวคิดและทิศทางการพัฒนาในอดีต แสวงหาทางเลือกที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสังคมของเรา จึงเริ่มมีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชน วิถีชีวิตดั้งเดิมของคนไทยเป็นลักษณะของการอยู่ร่วมกันในชุมชน ส่วนใหญ่จะเป็นญาติพี่น้องไม่ก็ตระกูล ซึ่งได้อพยพย้ายถิ่นฐานมาอยู่ หรือสืบทอดบรรพบุรุษ จนนับญาติกันได้ทั้งชุมชน มีคนเฒ่าคนแก่ที่ชาวบ้านเคารพนับถือเป็นผู้รู้ ผู้นำ ที่ของผู้นำไม่ใช่การสั่ง แต่เป็นผู้ที่ให้คำแนะนำปรึกษา มีความแม่นยำในกฎระเบียบประเพณีการดำเนินชีวิต ตัดสินไกล่เกลี่ยหากเกิดความขัดแย้ง ช่วยกันแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ปัญหาในชุมชนก็มีไม่น้อย ปัญหาการทำมาหากิน ฝนแล้ง น้ำท่วม โรคระบาด โจรลักวัวควาย เป็นต้น นอกจากนั้น ยังมีปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนหรือระหว่างชุมชนการละเมิดกฎหมายประเพณี ส่วนใหญ่จะเป็นการ "ผิดผี" คือ ผิดของบรรพบุรุษ ผู้ซึ่งได้สร้างกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ไว้ เช่น กรณีที่ชายหนุ่มถูกเนื้อต้องตัวหญิงสาวที่ยังไม่แต่งงาน เป็นต้น ชาวบ้านอยู่อย่างพึ่งพาอาศัยกัน ยามเจ็บไข้ได้ป่วย ยามเกิดอุบัติเหตุเภทภัย ยามที่โจรขโมยวัวควาย ข้าวของ การช่วยเหลือกันทำงานที่เรียกว่า การลงแขก ทั้งแรงกายแรงใจที่มีอยู่ก็จะช่วยเหลือเอื้ออาทรกัน การแลกเปลี่ยนสิ่งของ อาหารการกิน และอื่น ๆ จึงเกี่ยวข้องกับวิถีของชุมชน ชาวบ้านช่วยกันเก็บเกี่ยว สร้างบ้าน หรืองานอื่นที่ต้องการคนมาก ๆ เพื่อจะได้เสร็จโดยเร็ว ไม่มีการจ้าง และในชุมชนต่าง ๆ จะมีผู้มีความรู้ความสามารถหลากหลาย บางคนเก่ง ทางรักษาโรค บางคนทางการเพาะพืช บางคนทางการเลี้ยงสัตว์ บางคนทางด้านดนตรีการละเล่น บางคนเก่งทางด้านพิธีกรรม คนเหล่านี้ต่างก็ใช้ความสามารถเพื่อประโยชน์ของชุมชน โดยไม่ถือเป็นการอาชีพที่มีค่าตอบแทน อย่างมากก็มี

"ค่าครู" แต่เพียงเล็กน้อย ซึ่งปกติแล้ว เงินจำนวนนั้นก็ใช้สำหรับเครื่องมือประกอบพิธีกรรม หรือเพื่อทำบุญที่วัดมากกว่าที่หมอยาหรือบุคคลผู้นั้นจะเก็บไว้ใช้เอง เพราะแท้ที่จริงแล้ว "วิชา" ที่ครูถ่ายทอดมาจึงเป็น "ภูมิปัญญาท้องถิ่น" ที่ถ่ายทอดให้ลูกศิษย์จะต้องนำไปใช้เพื่อประโยชน์แก่สังคม ไม่ใช่เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว การตอบแทนจึงไม่ใช่เงินหรือสิ่งของเสมอไปแต่เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันโดยวิธีการต่าง ๆ ดังเช่น สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2552) ได้กล่าวถึงการจัดการความขัดแย้งในชุมชนมีหลากหลายวิธี ชุมชนได้อาศัยทุนวัฒนธรรมดั้งเดิมในการประพฤติปฏิบัติ ได้แก่ ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ และหลักคำสอนทางพุทธศาสนา ในการสร้างความเข้มแข็ง สร้างพลังความสามัคคีร่วมกันของคนในชุมชน ซึ่งวิธีที่สมควรพิจารณาคือการจัดการที่สามารถจัดการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งโดยนำความสมานฉันท์และความผาสุกสู่ชุมชนได้อย่างยั่งยืน ซึ่งที่ผ่านมาการพิจารณาถึงภูมิปัญญาดั้งเดิมในการจัดการความขัดแย้งของชุมชนนั้นนับเป็นความพยายามในการจัดการต่อกระบวนการยุติธรรมเพื่อให้เกิดตามความมุ่งหมายดังกล่าวที่เสมือนการกระจายกระบวนการยุติธรรมจากระบบส่วนกลางสู่ระบบความเชื่อมโยงกับภูมิปัญญาชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ได้มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการระงับข้อพิพาทในชุมชน เป็นระบบอาวุโสในภาคอีสานที่เรียกกันว่า "จ้าวโคตร" ซึ่งมีอิทธิพลต่อระบบสังคมของอีสานมาก จ้าวโคตรเป็นคนที่ชุมชนอีสานให้ความเคารพนับถือและรู้จักมักคุ้นกับคู่ความทั้งสองฝ่ายดี เป็นผู้อาวุโสสูงสุดในตระกูลด้านอายุ ความรู้ ความสามารถ มีประสบการณ์ มีหน้าที่อบรมสั่งสอน ให้คำปรึกษา ปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับพิธีกรรมและประเพณีอันดี โกล่เกลี่ยข้อพิพาทที่เกิดขึ้นให้เกิดความสงบสุข

อีกกรณีหนึ่ง ชนเผ่าลาหู่ หรือที่รู้จักกันในนามของชาวเขาเผ่ามูเซอ จะใช้กติกาของหมู่บ้านเป็นเครื่องมือในการจัดการความขัดแย้ง กำหนดกติกาเพื่อเป็นกฎหมายตัดสิน ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรใช้อำนาจของบุคคล คือ ผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน (สำนักสันติวิธี สถาบันพระปกเกล้า, 2552) ผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน จะใช้พิธีกรรมความเชื่อจากอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นกลไกในการควบคุมความขัดแย้ง เช่น หากเกิดปัญหาในหมู่บ้านที่ไม่สามารถตกลงกันได้ ผู้อาวุโสประจำหมู่บ้านจะทำหน้าที่ตัดสินผ่านพิธีกรรม เพื่อจะให้เกิดการปรองดองทำหน้าที่เปรียบเสมือนเป็นคนกลาง โกล่เกลี่ยและหาทางออกที่ดีที่สุดสำหรับปัญหาที่เกิดขึ้น เช่นเดียวกับชาวบ้านในตำบลแม่เหียะ อำเภอ จังหวัดเชียงใหม่ ที่อาศัยพิธีกรรมในการจัดการความขัดแย้งในชุมชน นั่นก็คือ "ประเพณีเลี้ยงดง" โดยใช้อำนาจเหนือธรรมชาติคือ ผีปู่แสะย่าแสะ (ตามตำนานเมืองเชียงใหม่เชื่อว่า ผีปู่แสะย่าแสะทำหน้าที่ปกป้องดูแลเมืองเชียงใหม่บริเวรรอบนอก) เป็นสื่อกลางในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนผ่านร่างทรง ในภาษาล้านนาเรียกว่า "ม้าขี่" โดยม้าขี่จะถูกเลือกจากการที่ผีปู่แสะย่าแสะด้วยการไปเข้าฝัน หลังจากนั้นผู้ที่ได้รับเลือกต้องเดินทางไปพบกับเจ้าพิธีประจำหมู่บ้านที่มีการสืบทอดการจัดประเพณีเลี้ยงดงมาหลายชั่วอายุคนเพื่อรับพานครูเป็นม้าขี่ในประเพณีเลี้ยงดง เมื่อมาถึงวันบวงสรวงผีปู่แสะย่าแสะก็จะผ่านร่างของม้าขี่พูดคุยกับชาวบ้าน พิธีเลี้ยงดงในอดีตเจ้าผู้ครองนครล้านนาและผู้นำชุมชนต้องเข้าร่วม เพราะมีความเชื่อว่าเมื่อเลี้ยงดง บวงสรวงด้วยเครื่องเซ่นและฆ่าควายหนุ่มเขาเทียมบู เพื่อเป็นตัวแทนของมนุษย์ เมื่อดำเนินการแล้วก็จะทำให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข ป่าไม้อุดมสมบูรณ์ ฝนตกต้องตามฤดูกาล และประชาชนไม่เจ็บไข้ ทำการเกษตรได้ผลดีตลอดปี และปาดนน้ำยังคงอยู่ และสำหรับผู้บุกรุกก็มักมีอันเป็นไป (สุธารัตน์ รัตนพงษ์, 2552) ซึ่งประเพณีเลี้ยงดงนี้สืบทอดปฏิบัติมากกว่า 200 ปี จนถึงปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าชาวบ้านใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องของความเชื่อเป็นกุศโลบายแก่ผู้ปกครองให้ปกครองบ้านเมืองด้วยคุณธรรม และปลูกฝังความเชื่อให้แก่ชาวบ้านในการรักษาทรัพยากรป่าต้นน้ำ รักษาความสงบในหมู่บ้าน จะส่งผลให้ชาวบ้านทุกคนเจริญรุ่งเรือง ซึ่งส่งผลให้ชาวบ้านเกรงกลัวต่อการตัดไม้ทำลายป่า และลดความขัดแย้งในชุมชน เพราะเมื่อเกิดปัญหาในชุมชนก็จะอ้างถึงอำนาจของผีปู่แสะย่าแสะเพื่อตัดสินปัญหาที่เกิดขึ้นและทำให้ชุมชนเกิดความสงบสุข

ในอีกกรณีหนึ่งที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความขัดแย้งได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือ กรณีของชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี ซึ่งมีภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความขัดแย้งบนฐานทรัพยากร โดยชุมชนมี

รูปแบบในการจัดการความขัดแย้งทั้งการพูดคุย ใต้สวนข้อเท็จจริงและการนำกฎหมายของชุมชนมาปรับใช้ ซึ่งปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดจากความขัดแย้งกับชาวประมงพื้นด้วยกัน ส่วนใหญ่ไม่จำเป็นต้องใช้กฎหมายของรัฐในการแก้ไขปัญหา เพราะนอกจากจะทำให้เรื่องราวเกิดการบานปลายแล้ว ความเป็นมิตรและพี่น้องในชุมชนก็อาจจะลดน้อยลงไปด้วย การจัดการโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพของชุมชน ซึ่งโดยส่วนใหญ่ชาวประมงพื้นบ้านมักมีการเรียนรู้และสืบทอดผ่านสถาบันทางสังคมต่างๆ ในชุมชน เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันเครือญาติ สถาบันเพื่อน เป็นต้น ซึ่งการดำรงอยู่ของชาวประมงพื้นบ้านภายใต้สถานการณ์ความรุนแรงในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้โดยชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี ได้มีการนำเอาระบบภูมิปัญญาในการจัดการความขัดแย้งของชุมชนมาปรับใช้จนกระทั่งถึงยุคปัจจุบัน มีการปรับภูมิปัญญาเดิมในบางประเด็นให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา มีการรับเอานวัตกรรมใหม่ๆ มาประยุกต์ระบบการจัดการความขัดแย้งให้สอดคล้องกับบริบททางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง โดยระบบภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวยังคงมีผลบังคับใช้กับชุมชนประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานีได้เป็นอย่างดีโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับชุมชนประมงพื้นบ้านที่มีลักษณะเป็นชุมชนดั้งเดิม โดยมีการปรับตัวให้เข้ากับความเสี่ยงทางเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละยุคสมัย (พิริยธนาลัย สุวิมล, 2553) ดังนั้นระบบภูมิปัญญาในการจัดการความขัดแย้งของชุมชนจึงเป็นระบบที่เคลื่อนไหวและปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่อง ทั้งในแง่ของการผลิตซ้ำจารีตประเพณีวิถีปฏิบัติเดิมและการผลิตใหม่ของระบบการจัดการความขัดแย้งของชุมชนเพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปจากเดิมซึ่งจะส่งผลให้ชุมชนสามารถรักษาระบบความสัมพันธ์ กฎเกณฑ์ และยังคงความเข้มแข็งของความเป็นชุมชนอยู่ได้

ภูมิปัญญากับการจัดการความขัดแย้งระหว่างประชาชนกับหน่วยงานภาครัฐ

ที่ผ่านมาหน่วยงานภาครัฐมักจะมี ความขัดแย้งกับประชาชนในเรื่องของการดำเนินโครงการต่าง ๆ ที่กระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน พัฒนาการของความขัดแย้งมักจะเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงท่ามกลางนโยบายการพัฒนาของรัฐ อันนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน ชุมชนกับชุมชน และชาวบ้านกับหน่วยงานของรัฐ

ปัจจัยที่ส่งผลต่อความล้มเหลวในการบริหารโครงการหรือนโยบายของรัฐอันเองมากจากการไม่เคารพในภูมิปัญญาหรือละเมิดสิทธิชุมชนซึ่งมีประชาชนเป็นเจ้าของพื้นที่ ส่งผลให้ชุมชนแต่ละชุมชนเกิดการตื่นตัวในการอนุรักษ์ทรัพยากร ประเพณี วัฒนธรรม จารีตประเพณีดั้งเดิมที่มีอยู่ ที่ชาวบ้านในพื้นที่รู้สึกถึงสิทธิและความเป็นเจ้าของมาตลอดชีวิตและสืบทอดมาหลายชั่วอายุคน หลังจากที่รัฐธรรมนูญฉบับปีพุทธศักราช 2540 มีบทบัญญัติในการรับรองสิทธิชุมชนขึ้นเป็นครั้งแรกส่งผลให้เกิดการตื่นตัวของชุมชนต่างๆ ในการอ้างสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติและสิทธิในการมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมผนวกกับชาวบ้านมีความรู้เพิ่มมากขึ้นกว่าในอดีต ความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่ไม่เป็นธรรมกับผู้ด้อยโอกาส เช่น คนชายขอบ ชชาติพันธุ์ เจ้าหน้าที่รัฐหรือนักกฎหมาย ไม่มีความรู้เกี่ยวกับพื้นที่ชุมชนที่ดำเนินโครงการ ไม่เข้าใจวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน หรือการตีความตัวบทกฎหมายที่ทำให้ชุมชนถูกละเมิดในที่สุด บางครั้ง กฎหมายที่ตีความอย่างเคร่งครัดหรือถูกนำมาใช้อย่างผิดเจตนารมณ์ก็สามารถละเมิดสิทธิชุมชนหรือประชาชนเช่นเดียวกัน และก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นได้

การนำภูมิปัญญามาใช้ในการจัดการความขัดแย้งระหว่างประชาชนกับรัฐ ยังคงเป็นเครื่องมือที่มีคุณค่าและสามารถจัดการความขัดแย้งได้ประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาอย่างยั่งยืน เห็นได้จากกรณีฝ่ายหินทิ้ง บริเวณลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น ที่วัด หน่วยงานราชการ และชาวบ้านร่วมมือกันแก้ไขปัญหา โดยเอาความคิดเรื่องทำบุญมาเป็นแนวทางแก้ปัญหาวิกฤตน้ำ (พงศ์เสวก เอนกจำนงค์พร, 2553) เพราะแนวทางเดิมมีอุปสรรคจากกฎหมายบังคับ

เป็นวิธีการจัดการโดยรัฐคือไม่อนุญาตให้ชาวบ้านจัดการตนเอง ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าและไม่รู้สึกมีส่วนร่วมแต่กับการทำบุญชาวบ้านกล้า วัดกล้า และกลไกรู้สึกกล้าร่วมมือเนื่องจากไม่ขัดกับความรู้สึกที่มีต่ออำนาจกฎหมาย

อีกตัวอย่างหนึ่งที่ใช้ภูมิปัญญาในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งได้สำเร็จ ก็คือ กรณีกลุ่มชาวบ้านนาแกที่ใช้น้ำในภาคการเกษตรกับการประปาตำบลแก้งคร้อ ซึ่งเป็นของหน่วยงานรัฐต้องการใช้น้ำเพื่อผลิตน้ำประปาถึงแม้จะใช้วิธีการในการจัดการความขัดแย้งแบบสากล เช่น การเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง ก็ยังไม่สามารถยุติข้อขัดแย้งได้ จากผลการวิจัยของ สุนทร ปัญญาพงษ์และคณะ (2555) ยังได้อธิบายสนับสนุนการใช้ภูมิปัญญาในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในชุมชน โดยเสนอแนะการแก้ไขปัญหานั้นให้คำนึงถึงความสอดคล้องตามประเพณีวัฒนธรรม และความรู้สึกถึงความเป็นธรรมร่วมกันของคนในชุมชน หน่วยงานภาครัฐ ควรให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาชาวบ้านที่ชุมชนนำมาใช้ในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำมากกว่าวิธีการจัดการน้ำตามกระแสทุนนิยม และนำเอาวัฒนธรรมชุมชน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นช่วยคลี่คลายความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมากกว่านำกฎหมายมาช่วยในการแก้ไขความขัดแย้ง จะได้รับการยอมรับและความร่วมมือจากประชาชนเพิ่มมากขึ้น การจัดการทรัพยากรน้ำด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นกำลังหมดความนิยม สาเหตุเป็นเพราะปัญหาเกิดจากกระแสนิยมที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนรุ่นใหม่ ที่มีแนวความคิดว่าทรัพยากรน้ำเป็นทรัพยากรที่สามารถควบคุมจัดการได้ โดยมนุษย์ ทรัพยากรน้ำเป็นต้นทุนในการผลิตสินค้าทางการเกษตรจึงมีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการจัดการทรัพยากรน้ำ ซึ่งเทคโนโลยีเหล่านี้ได้สร้างผลกระทบต่อบริบบนเขตแหล่งน้ำในระยะยาวจึงส่งผลให้นโยบายหรือโครงการของรัฐเกิดความล้มเหลว ไร้ประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหา

ในปัจจุบัน หน่วยงานภาครัฐได้ตระหนักถึงความสำคัญของการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ โดยกำหนดโครงการหรือแผนงานต่างๆร่วมกับชุมชน ให้ความสำคัญกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเครื่องมือเพื่อลดปัญหาความขัดแย้งในระดับจุลภาคและระดับภาค โดยเน้นความสำคัญในเรื่องของการพัฒนาอย่างยั่งยืน จะเห็นได้จากแนวความคิดของ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 ในเรื่องของเศรษฐกิจพอเพียง นำไปสู่การกำหนดยุทธศาสตร์ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 และฉบับที่ 9 ที่ให้ความสำคัญต่อการพัฒนา การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยต้องคำนึงถึงวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นระเบียบวิถีชีวิตของสังคมที่ห่มนุษย์ปรับตัวและดำรงชีวิตอยู่กับสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นได้โดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และให้รวมถึง ศาสนธรรม ซึ่งเป็นระเบียบจิตใจของคนในสังคมที่ทำให้สังคมอยู่ได้โดยสงบสุข โดยผสมผสานองค์ความรู้ต่างๆ กับการบริหาร เช่น การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การแพทย์แผนไทย การจัดการองค์ความรู้ในชุมชน หรือแม้กระทั่งการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นต้น ซึ่งเป็นการให้สิทธิชุมชนในการบริหารจัดการตนเองเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน ความขัดแย้งระหว่างประชาชนกับรัฐ มักจะเป็นความขัดแย้งด้านค่านิยม (Values Conflict) แก่ได้ยากที่สุดเกิดจากความเชื่อที่ไม่ลงรอยกัน ไม่ว่าจะเป็นภาพจริงหรือภาพจากการรับรู้หรือระบบค่านิยมที่แตกต่างกันและเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน (Christopher W. Moore , 1996) ดังนั้น การที่หน่วยงานของรัฐเรียนรู้ถึงพื้นหลังของชุมชนย่อมได้เปรียบในเชิงการบริหารรัฐกิจยกตัวอย่างเช่น กลุ่มอนุรักษ์แม่น้ำปิงฝายวังไฮ ตำบลเชียงดาว อำเภอเชียงดาว ร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อที่จะหารูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำ เชิงบูรณาการอันจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์น้ำให้ผ่านพ้นไปได้ (กันยารัตน์ รินศร, 2557) โดยใช้ความเชื่อและพิธีกรรมในการดูแลรักษาแม่น้ำ เช่น การเลี้ยงผีฝาย บทบาทของพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำและป่าไม้ คือการดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายไม่เบียดเบียนธรรมชาติ ส่วนพิธีกรรมที่พระสงฆ์ได้มีส่วนร่วม เช่น การบวชป่านอกจากนี้พระสงฆ์ยังเทศนา สั่งสอนชาวบ้านให้รักษาป่าต้นน้ำ ไม่ทำลายป่า และยังมีพิธีบวชปลาที่ปลูกฝังให้คนรักธรรมชาติด้วย

ขั้นตอนของการใช้ภูมิปัญญาในการจัดการความขัดแย้งต้องเริ่มมาจากการสำรวจสภาพปัญหาหรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้น จากนั้นจึงทำการศึกษาค้นคว้าความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนเพื่อค้นหากระบวนการหรือแนวทางแก้ไขที่สามารถยอมรับได้ร่วมกัน ทั้งนี้ ต้องเป็นการแสวงหาจุดยืนร่วมที่คู่กรณีทั้งสองฝ่ายจะได้ผลประโยชน์ร่วมกัน (win-win) มิใช่หาจุดยืนของตนเองเพื่อต้องการเอาชนะ หรือหาประโยชน์จากการใช้ภูมิปัญญาเพื่อหาผลประโยชน์เข้าตนเองจนทำให้ชุมชนเดือดร้อน จากนั้นจึงเข้าสู่กระบวนการลองผิดลองถูกว่าภูมิปัญญาที่ได้นำมาใช้เหมาะสมกับปัญหาที่เกิดขึ้นในขณะนั้นหรือไม่ หากไม่เหมาะสมหรือไม่สามารถแก้ไขปัญหาก็จะต้องร่วมมือกันเพื่อหาทางเลือกที่ดีที่สุด

สรุปผลการศึกษา

ภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ตั้งแต่ในความขัดแย้งภายในบุคคล (Intrapersonal conflict) ความขัดแย้งระหว่างบุคคล (Interpersonal conflict) ความขัดแย้งภายในกลุ่ม (Intra-group conflict) และความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม (Inter-group conflict) ซึ่งการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความขัดแย้งนั้น มีจุดที่เรียกว่า ZOPA Zone (zone of possibility agreement) ร่วมกัน กล่าวคือ ข้อตกลงที่ทำให้ทั้งสองฝ่ายนั้นเกิดความพึงพอใจ

การแก้ไขปัญหาด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาอย่างยั่งยืน เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นสร้างสามารถสร้างความเป็นพลเมืองให้เกิดขึ้น โดยเฉพาะเมื่อเกิดสถานการณ์ปัญหาหรือวิกฤตความขัดแย้งเจ้าของปัญหาหรือประชาชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งนั้น กระบวนการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารความขัดแย้งเป็นการใช้สิ่งที่เป็ค่านิยมหลักของกลุ่มคนในพื้นที่ จากนั้นสร้างความเลื่อมใสศรัทธาและภูมิใจแก่ชุมชน ขณะเดียวกันก็ช่วยลดความเหลื่อมล้ำของสังคม กระบวนการจัดการความขัดแย้งด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวบุคคลและดำรงอยู่ในความเป็นคนดี เป็นต้นแบบของการสร้างชุมชนรอบข้างให้คงอยู่ ระบบองค์ความรู้และภูมิปัญญาชุมชนท้องถิ่น เน้นการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้เป็นทุนในการพัฒนาด้านการยกระดับคุณภาพชีวิต โดยมีการจัดการระดมความคิดความต้องการ ของชุมชนท้องถิ่น เพื่อเป็นการลดความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับภาครัฐ ภูมิปัญญาท้องถิ่น บางสาขาเป็นองค์ความรู้ที่นำมาใช้แก้ปัญหาสังคมได้ ในบางแง่มุม รัฐก็เป็นปัญหาต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่นด้วยเช่นกัน การดึงอำนาจของคนในชุมชนไว้กับส่วนกลางแล้วคนจากส่วนกลางมาปกครองชุมชน ชาวบ้านไร้อำนาจอิสระ เมื่อมีคนมาจัดการชีวิตของชุมชนแล้ว จิตสำนึกความเป็นเจ้าของชุมชนก็หายไป ชาวบ้านจึงพึ่งพารัฐเพียงอย่างเดียว ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ การอยู่ร่วมกันในชุมชนดังเดิมนั้น จะเป็นเรื่องราวที่มีประวัติความเป็นมาผ่านช่วงระยะเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลง มีคนเฒ่าคนแก่ที่ชาวบ้านเคารพนับถือเป็นผู้ทำหน้าที่ของผู้นำไม่ใช่ การสั่ง แต่เป็นผู้ให้คำแนะนำปรึกษา มีความแม่นยำในกฎระเบียบประเพณี การดำเนินชีวิต ตัดสินไกล่เกลี่ยหากเกิดความขัดแย้ง ช่วยกันแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น ปัญหาในชุมชนก็มีไม่น้อย ปัญหาการทำมาหากิน ฝนแล้ง น้ำท่วม โรคระบาด โจรลักวัวควาย เป็นต้น นอกจากนั้น ยังมีปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนหรือระหว่างชุมชน การละเมิดกฎหมายประเพณี ส่วนใหญ่จะเป็นการผิดผี คือ ผีของบรรพบุรุษ ผู้ซึ่งได้สร้างกฎเกณฑ์ต่างๆ ไว้ เช่น กรณีที่ชายหนุ่มถูกเนื้อต้องตัวหญิงสาวที่ยังไม่แต่งงาน เป็นต้น หากเกิดการผิดผีขึ้นมา ก็ต้องมีพิธีกรรมขอขมา โดยมีคนเฒ่าคนแก่เป็นตัวแทนของบรรพบุรุษ มีการว่ากล่าวสั่งสอนและชดเชยการทำผิดนั้นตามกฎเกณฑ์ที่วางไว้ ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงสามารถที่จะแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและข้อพิพาทต่าง ๆ ได้ในหลายระดับ ท่ามกลางกระแสการปะทะทางวัฒนธรรม(clash of civilization) จากประเทศโลกตะวันตกและตะวันออก ทำให้ภูมิปัญญาดั้งเดิมจึงเลือนหายไปบ้าง จึงเป็นหัวใจให้ข้าราชการการและเจ้าหน้าที่ของรัฐบางกลุ่มใช้อำนาจหน้าที่แสวงหาผลประโยชน์ จากชุมชนผ่านกฎหมาย และนโยบายหรือโครงการของรัฐ ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นมือที่มองไม่เห็นที่สามารถนำมาแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง นำไปสู่

การสร้างสำนึกความรับผิดชอบในปัญหาที่เกิดขึ้นและเป็นการระงับข้อพิพาทด้วยวิธีการสร้างสมานฉันท์และสร้างสันติสุขอย่างยั่งยืน

อภิปรายผลการศึกษา

จากการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความขัดแย้งในต่างประเทศและในประเทศไทย สามารถกล่าวได้ว่าการจัดการความขัดแย้งด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นสามารถเป็นศาสตร์ที่เป็นสากลได้ โดยหน่วยงานของรัฐ นักวิชาการและสถาบันการศึกษา ได้เข้ามามีบทบาทในการเป็นหน่วยงานสนับสนุน (Facilitator) ที่ช่วยนำความรู้ในทางวิชาการหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการศึกษาค้นคว้าเพื่อยกระดับและคำอธิบายองค์ความรู้ท้องถิ่น ที่เรียกว่า ภูมิปัญญาให้เป็นองค์ความรู้ที่เป็นสากลได้ จากการถอดบทเรียนจึงสะท้อนให้เห็นว่าภูมิปัญญามีความสำคัญต่อการจัดการความขัดแย้งในระดับจุลภาค เช่น ครอบครัว ชุมชน ได้สำเร็จ เช่นเดียวกันในระดับมหภาค ภูมิปัญญาท้องถิ่นก็ยังคงทรงคุณค่าในการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นดังกรณีของมาร์ติน ลูเทอ คิงส์ จูเนียร์ และมหาตมะ คานธี ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นค่านิยมหลักในการดำเนินชีวิตของคนกลุ่มหนึ่ง ณ พื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง ซึ่งมีอิทธิพลในการยึดโยงระบบความคิด ความเชื่อและสะท้อนถึงพฤติกรรมในการมีส่วนร่วมหรือต่อต้านในการจัดการความขัดแย้ง ปฏิเสธไม่ได้ว่าความขัดแย้งเมื่อรากฐานขึ้น ก็มีสาเหตุมาจากความแตกต่างทางความคิดและทัศนคติเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ความสำคัญจึงอยู่ที่การสร้างสิ่งยึดเหนี่ยวบางอย่าง (Core Value) ที่เรียกว่า "ค่านิยมหลัก" เพื่อเป็นแนวทางให้ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stake Holder) ทราบถึงบรรทัดฐาน กติกาในการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งทุกคนสามารถยอมรับได้

จากกรณีศึกษาที่ได้ยกตัวอย่าง แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จในการใช้ภูมิปัญญาในการจัดการความขัดแย้งที่สามารถคลี่คลายปมปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพและก่อให้เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืน เป็นการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างหน่วยงานภาครัฐและประชาชน สำหรับปัจจัยที่ส่งผลต่อการใช้ภูมิปัญญาจึงเป็นเครื่องมือที่มีความสำคัญในการแก้ไข ปัญหา ปัจจัยที่ส่งผลให้ภูมิปัญญาประสบความสำเร็จในการจัดการความขัดแย้ง เป็นเพราะว่า สังคมไทยเป็นสังคมแห่งภูมิปัญญาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษและ คนไทยสามารถเรียนรู้สิ่งที่ป็นประโยชน์ เรียนรู้ที่จะอยู่กับธรรมชาติได้ตลอดชีวิต สิ่งเหล่านี้จึงเป็นตัวกระตุ้นให้คนไทยเป็นคนคิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น เป็นผู้รับผิดชอบ ร่วมใจกันพัฒนา ภูมิปัญญาไทย ควบคู่กับการอนุรักษ์สืบสานวัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่น ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สังคมไทยก็เป็นสังคมที่มีความเอื้ออาทรต่อกัน โดยต้องปลูกฝังให้คนไทยเป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรม และมีค่านิยมที่ถูกต้อง พึ่งพาอาศัยกัน มีความรัก รักสามัคคี ภูมิใจในความเป็นไทย อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจและเป็นมื่อที่มองไม่เห็นในการจัดการความขัดแย้ง นั่นก็คือ ความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้นๆ เช่น ผีป่า อำนาจเหนือธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สามารถนำมาระงับข้อพิพาทได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นการจัดการความขัดแย้งเชิงสร้างสรรค์ สามารถใช้เป็นกระบวนการยุติธรรมทางเลือก (Alternative dispute resolution หรือ ADR) ซึ่งสมาชิกทุกคนในชุมชนยอมรับ เป็นนามธรรมที่สามารถสร้างความเข้าใจอันดี สร้างความสามัคคีปรองดอง ให้เกิดขึ้นได้ในสังคม และหากภาคส่วนที่เกี่ยวข้องได้มีการสนับสนุนให้มีการศึกษาระบบภูมิปัญญาท้องถิ่นและกระบวนการจัดการความขัดแย้ง ของชุมชนประเภทอื่น ๆ ที่ยืนอยู่บนพื้นฐานของการคำนึงถึงหลักศาสนา วัฒนธรรม วิถีชีวิตของสมาชิกในชุมชน อาจจะทำให้สามารถเข้าใจถึงโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ตลอดจนทุนทางสังคมของชุมชนแต่ละชุมชน ซึ่งต่างก็มีระบบภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่นที่นำมาใช้ในการกระบวนการจัดการความขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ ซึ่งหากชุมชนต่างๆสามารถร่วมกันจัดการความขัดแย้งได้ก็ย่อมจะนำไปสู่สังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้นได้ ในอนาคตท้ายที่สุดชุมชนก็สามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้ อย่างสงบสุข

การทำความเข้าใจกับพื้นที่หลังหรือเรื่องราวของชุมชน เป็นสิ่งที่ควรให้ความสำคัญในก่อนการนำนโยบายไปปฏิบัติในแต่ละพื้นที่ การดำเนินกิจการงานของรัฐจะต้องคำนึงถึงความเป็นอยู่และสภาพวิถีชีวิตของชาวบ้านแต่เดิม

เป็นหลัก รัฐจะต้องยื่นมือเข้าไปช่วยแก้ไขปัญหามาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนให้มีความอยู่ดีกินดีดีกว่าเก่า การใช้ภูมิปัญญาในการแก้ไขปัญหาเป็นการการผสานความรู้ความคิดร่วมกันระหว่างชุมชนและหน่วยงาน การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ถูกนำมาใช้ในการจัดการความขัดแย้งและการบริหารรัฐกิจเพิ่มมากขึ้น สามารถนำมาใช้ได้ทั้งนามธรรม ก็คือการกล่าวอ้างถึงอำนาจกับสิ่งเหนือธรรมชาติ หรืออำนาจจากบุคคลอ้างอิง (Referent power) และรูปธรรมก็คือ การนำเอาองค์ความรู้ที่ใช้ในการดำรงวิถีชีวิตย้อนกลับมาแก้ไขปัญหาในปัจจุบันด้วยการลงมือทำ ภูมิปัญญาถูกนำมาใช้ในการจัดการความขัดแย้งหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นด้านานหรือในทันทนพื้นบ้าน เรื่องราวคลาสสิกที่เน้นมีข้อคิดหรือคติเตือนใจ ขั้นตอนของประเพณี วัฒนธรรม ภาพรวมของลักษณะงานและหลักการแต่ละขั้นตอนที่แฝงและประสานความร่วมมือของคนในชุมชนนั้น เคล็ดลี้ลับในการใช้ชีวิตที่สั่งสมมาจากอดีต เทคนิคง่าย ๆ สำหรับการใช้หลักการของลอบทเรียนของคนรุ่นก่อน หรือแม้กระทั่งการเล่าชีวิตจริง เรื่องราวของบุคคลที่ทรงอิทธิพลในชุมชน ตัวอย่างเช่น ชีวิตประวัติของผู้คนที่เข้าใจเทคนิคและหลักการของการใช้ชีวิตและแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เคยเกิดขึ้นในลักษณะเดียวกัน ในอีกมิติหนึ่ง ภูมิปัญญากับนโยบายของรัฐ ก็กลายเป็นเครื่องมือในการสร้างกระแสนิยม โดยนักการเมืองนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการหาฐานเสียงเพื่อให้ตนเองมีที่นั่งในสภา

ในส่วนของการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นเรื้อรังมายาวนาน ภูมิปัญญา อาจเป็นกุญแจดอกสำคัญในการแก้ไข ปัญหา เช่น กรณีสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ หากมีการนำภูมิปัญญาไปประยุกต์ใช้ในทางที่หาจุดร่วมประสานประโยชน์ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เพื่อลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้น เพราะรัฐบาลไทยไม่เคยทราบปัญหาที่แท้จริงว่า ชาวใต้ต้องการอะไรหรือละเลยความรู้สึก ยกตัวอย่าง เช่น การนำทหารถือปืนกระจายอยู่เต็มทั่วทุกพื้นที่ การนำสุนัขตำรวจเข้าค้นพื้นที่ของพี่น้องชาวมุสลิม ทั้งที่ศาสนาอิสลามไม่สามารถสัมผัสน้ำลายของสุนัขหรือสุนัขที่ตัวเปียกได้ เนื่องจากผิดหลักศาสนาอิสลาม หากสัมผัสจะต้องล้างถึง 7 ครั้ง ตามที่นายนิสมุซอลลา เชาห์ (นายิสหนัก) ระบุนไว้ในคัมภีร์อัลกุรอานว่าต้องล้างด้วยน้ำดิน 1 ครั้ง และน้ำสะอาด 6 หกครั้ง แสดงถึงการละเลยการเรียนรู้ความคิด ความเชื่อของพื้นที่ อาจส่งผลไปถึงการละเมิดศาสนา วัฒนธรรม อีกสิ่งหนึ่งที่สำคัญไม่แพ้กัน คือ การสร้างความไว้วางใจ เราสามารถแก้ไขความขัดแย้งได้โดยเรียนรู้สิ่งที่เขาเป็น แต่เราเลือกที่จะสร้างความขัดแย้งที่ไม่จำเป็นและจบด้วยความเจ็บปวด สูญเสีย เพียงเพราะความแตกต่างเท่าเรื่องของศาสนา วัฒนธรรม ความเชื่อเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน หากเรียนรู้ถึงวิถีของพื้นที่ ก็น่าจะมีทางออกที่ดีสำหรับคำถามที่แสวงหาคำตอบและสันติสุขมายาวนาน

เอกสารอ้างอิง

- กรมบังคับคดี. (2559). รายงานสรุปสถิติด้านการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในชั้นบังคับคดี ประจำเดือนกรกฎาคม ถึงสิงหาคม พ.ศ. 2559. กรุงเทพฯ: กรมบังคับคดี.
- กันยารัตน์ รินศร. (2557). การจัดการทรัพยากรน้ำเชิงบูรณาการแนวพุทธ: กรณีศึกษากลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำปิง จังหวัดเชียงใหม่. วารสารวิจัยราชภัฏเชียงใหม่, 15(2), 47-59.
- ดวงจันทร์ อาภาวชิษฐ์มณี เจริญเมือง. (2547). เมืองยั่งยืนในเอเชีย: แนวคิดและประสบการณ์จากเมืองนาราและบาห์ลี. เชียงใหม่: เชียงใหม่โรงพิมพ์แสงศิลป์.
- เทิดชาย ช่วยบำรุง. (2554). ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นเชิงสร้างสรรค์. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.
- ประกอบ ใจมั่น. (2539). การศึกษาสภาพและความต้องการเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอน ในโรงเรียนโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐานสังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโสตทัศนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- พงศ์เสวก เอนกจำนงค์พร. (2553). สิทธิชุมชนกับการแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย. *วารสารสำหรับผู้บริหาร*, 12(1), 183-189.
- พริยธนาลัย สุวิมล. (2553). พัฒนาการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความขัดแย้งบนฐานทรัพยากรของชุมชนประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี. ปัตตานี: โครงการวิจัยจังหวัดปัตตานี.
- รุ่ง แก้วแดง. (2543). *ปฏิบัติการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- สุดารัตน์ รัตนพงษ์. (2556). การจัดการความขัดแย้งด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น กรณีศึกษา: ประเพณีเลี้ยงดงหรือผีปู่และย่าและ ตำบลแม่เหียะ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการความขัดแย้ง มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- สุนทร ปัญญาพงษ์และคณะ. (2555). ความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับหน่วยงานภาครัฐในการจัดการทรัพยากรน้ำจากเขื่อนลำปะทาว อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 8(1), 115-135.
- สำนักสันติวิธี สถาบันพระปกเกล้า. (2552). "ชาติพันธุ์ภาคเหนือกับการจัดการความขัดแย้ง". เอกสารประกอบการประชุมเสวนา ในหัวข้อเรื่อง "ชาติพันธุ์ภาคเหนือกับการจัดการความขัดแย้ง วันที่ 14 กันยายน 2552 ณ โรงแรม Grand Heritage จังหวัดเชียงใหม่".
- สุกานดา เชื้อสุวรรณ และคณะ. (2550). *ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ: เพื่อเฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี*. กรุงเทพฯ: สำนักวิจัยพัฒนาและอุทกวิทยา กรมทรัพยากรน้ำ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- อภิญา ดิสสะมาน. (2558). แนวทางแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยสันติวิธี กรณีศึกษา อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี. *วารสารการจัดการสิ่งแวดล้อม*, 11(2), 60-75.
- อาทิตย์ บุตดาตวง. (2554). ความสามารถในการนำทุนทางสังคมออกมาใช้ของชุมชนบ้านบางไพร อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม. *วารสารสมาคมนักวิจัย*, 17(1), 29-41.
- อุดม บัวศรี และชอบ ดีสวนโคก. (2546). เจ้าโคตร: ผู้เฒ่าแล้วแล้วโลก (Jaokote: Managing Conflict System). *วารสารคณะมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 20(2), 34 - 39.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2540). *ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน*. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- Castro, A.P. & Ettenge, K. (1996). *Indigenous knowledge and conflict management: Exploring local perspectives and mechanisms for dealing with community forestry dispute*. Retrieved October 31, 2016 from <http://www.beyondintractability.org/internal-biblio/15456>.
- Christopher, W. M. (1996). *The Mediation Process: Practical Strategies for Resolving Conflict*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Combs, D. (2004). *The way of conflict: elemental wisdom for resolving disputes and transcending differences*. Canada: Publishers Group West.
- Georges, R. A. & Michael, O.W. (1995). *Folkloristic: An Introduction*. Indiana: Indiana University Press.
- Jones, R.C. (2015). Animal rights is a social justice issue. *Criminal, Social, and Restorative Justice Journal*, 18(4), 467 – 482.
- Mneesha, L.G. (2007). Powerful Cultures: Indigenous and Western Conflict Resolution Processes in Cambodian Peace building. *Journal of Peace Conflict and Development*, 1(16), 234-246.
- Rabbi, B. R. (2016). *The Complete Jewish Study Bible*, MA: Hendrickson Publisher.

-
- Rachel, G. & Brian, B. (2012). Wisdom and conflict resolution: a possible framework for integrated practice. *Cardozo Journal of Conflict Resolution*, 13(2), 437-465.
- Ute, K. (2010). *Wisdom-Related Knowledge and Behavior during Social Conflict*. Chicago: Sage Publication.